

TRENDS EN PERSPECTIEVEN IN INTERNATIONALE TIJDSCHRIFTEN OP SOCIAAL-ECONOMISCH HISTORISCH GEBIED (2010 EN 2011)

This article surveys journal publications from 2010 and 2011 dealing with economic and social history.

In zijn overzicht van de buitenlandse tijdschriften van 2007 en 2008 begon Jeroen Touwen met de zegetocht van global history. In de artikelen van 2010 en 2011 is globalisering als perspectief doorgedrongen tot praktisch alle sociaal-economische onderzoeksgebieden, vooral in de zin van grote vergelijkingen tussen werelddelen en onderzoek naar economische groei en sociale patronen buiten Europa. Hoewel de waarde van global history evident is – vooral voor migratieonderzoek en historische verklaringen voor economische groei – lijkt de nieuwigheid er een beetje af. In voorgaande jaren wisten *Journal of Global History* en *Journal of World History* vele prikkelende en vernieuwende bijdragen te publiceren, maar in de laatste twee jaar is dat minder het geval. In plaats van interessante en empirisch onderbouwde artikelen biedt het *Journal of World History* vooral verhalen en ideeën. Het

1. Het gaat in deze rubriek over interessante artikelen en trends, themanummers en recensieartikelen die in 2010 en 2011 zijn verschenen. Ook bijdragen die specifiek de Nederlandse en Vlaamse economische en sociale geschiedenis behandelen en die in een buitenlands tijdschrift zijn gepubliceerd komen aan de orde. Voor dit overzicht konden wij steunen op de tijdschriftenleesclub die met een zekere regelmaat bijeenkomt. Naast de auteurs maakten Karel Davids, Marjolein 't Hart, Lex Heerma van Voss, Leo Lucassen en Jeroen Touwen daarvan deel uit. Wij zijn hen zeer erkentelijk voor hun besprekingen en suggesties betreffende de meest recente afleveringen van de volgende tijdschriften: *The American Historical Review*, *Annales*, *Business History*, *The Economic History Review*, *Enterprise & Society*, *European Review of Economic History*, *Geschichte und Gesellschaft*, *Journal of Economic History*, *Journal of Early Modern History*, *Journal of European Economic History*, *Journal of Global History*, *Journal of Interdisciplinary History*, *Journal of Modern History*, *Journal of Social History*, *Journal of World History*, *Le Mouvement Social*, *Past and Present*, *Technology and Culture*. Uiteraard claimen wij geen volledigheid in dit overzicht.

beste empirische werk wordt ondertussen gedaan over afzonderlijke landen en periodes.

Overigens staat het vakgebied er goed voor, zowel voor wat betreft de onderzoekers uit de Lage Landen die zeer zichtbaar zijn in veel internationale tijdschriften als voor wat betreft het onderzoek dat zij en anderen doen. Een positieve trend is bijvoorbeeld het gebruik van uitgebreide datasets in de sociale geschiedenis die het mogelijk maken om betere en betrouwbaardere uitspraken te doen over sociale mobiliteit, gelijkheid en familiepatronen. De waarde daarvan blijkt ook uit de onderzoeken die in dit overzichtsartikel worden genoemd. Economisch historici vergroten ook onze kennis van groeiprestaties van minder voor de hand liggende landen in Afrika en Oost-Europa en ze dringen steeds dieper door in de sociale, politieke en technologische fundamenteën van meer en minder succesvolle economieën in de industriële en pre-industriële tijd. Ten slotte is het goed te merken dat het onderzoek van financieel historici niet alleen van hoge kwaliteit is, maar ook steeds relevanter wordt voor collega's uit andere disciplines.

Migratie en integratie

Een van de belangrijkste onderzoeksthema's in de sociale geschiedenis blijft patronen van migratie en sociale mobiliteit: waarom trekken bepaalde gebieden migranten aan, hoe zijn patronen van integratie, segregatie en assimilatie te verklaren en welke historische migratiepatronen zijn er? Jelle van Lottum bijvoorbeeld, werkt in een artikel in *The Economic History Review* zijn dissertatieonderzoek over arbeidsmigratie verder uit met een vergelijking tussen immigratie in Londen en Hollandse steden. Hij laat zien dat beide migratiesystemen onderhevig zijn aan dezelfde vraag- en aanbodfactoren en zo wordt duidelijk dat Londen door zijn voortdurende groei in de achttiende eeuw arbeidskrachten aan bleef trekken. Van Lottum concludeert dat de studie van migratie van groot belang is voor een goed begrip van uiteenlopende groeiprestaties van regio's.²

Een special issue van het *Journal of Interdisciplinary History* van vijf artikelen beoogt de recente trends in het migratieonderzoek te reflecteren. In een korte introductie stelt Reed Ueda dat historici immigratie en etnische factoren steeds meer in het perspectief plaatsen van staatsvorming, waarbij zowel processen van globalisering als de regionale context van belang blijven. Ueda vindt dat een gunstige ontwikkeling, want de nadruk op staatsvorming in verklaringen voor migratiepatronen zou ook een stap betekenen in de integratie van migratiestudies en concepten uit de politieke en historische

2. Jelle van Lottum, 'Labour migration and economic performance: London and the Randstad, c. 1600-1800', *The Economic History Review* 64:2 (2011) 531-571.

wetenschappen.³ Het is jammer dat Ueda, ondanks het pleidooi voor disciplinele integratie, de gelegenheid niet te baat neemt om te laten zien welke belangrijke stappen het migratieonderzoek in de context van staatsvorming en globalisering de laatste jaren heeft gezet en wat de onderzoeken van onder anderen Leslie Page Moch, Patrick Manning en Jan en Leo Lucassen hebben opgeleverd. Conceptuele kwesties, zoals definities van migratie, de oorsprong van globalisering en de kritiek op de moderniseringstheorie komen in dit special issue niet aan bod.⁴

De impact van nationale politiek op de mate van integratie en segregatie van migranten komt duidelijk naar voren in verschillende regionale onderzoeken. Flavia Cristaldi en Joe T. Darden onderzochten de relatie tussen de immigratiepolitiek van Canada en Italië en de integratie van Filipijnse vrouwen in Toronto en Rome. In een heldere vergelijking tussen de twee steden laten zij zien dat de kansen op integratie, sociale mobiliteit en het verkrijgen van het burgerschap op langere termijn wordt bepaald door nationale immigratiepolitiek. In vergelijking met hun evenknieën in Italië hadden Filipijnse vrouwen in Canada op langere duur betere kansen om zich permanent te vestigen, het burgerschap te verkrijgen en om hun sociaal-economische positie te verbeteren. Cristaldi en Darden concluderen dan ook dat immigratiepolitiek een van de belangrijkste factoren blijft voor verklaringen van transnationale migratiepatronen.⁵

In *Continuity and Change* schetst Tycho Walaardt een minder positief beeld van de Nederlandse politiek ten aanzien van asielzoekers tijdens een periode van de Koude Oorlog (1957-1967). Op basis van 36 gedetailleerde casussen toont hij aan dat zogenaamde 'anticommunisten' in deze periode veel minder makkelijk asiel kregen dan vaak is verondersteld.⁶ In hetzelfde nummer gebruikt Peter Tammes het 'spatial assimilation model' van Massey

3. Reed Ueda, 'Introduction: state development and international migration', *Journal of Interdisciplinary History* 41:1 (2010) 1-6. De overige artikelen in hetzelfde nummer: David Cook-Martin, 'Liberalism and the Limits of Inclusion. Race and Immigration Law in the Americas, 1850-2000', 7-25; Philip E. Wolgin en Irene Bloemraad, "'Our gratitude to our soldiers'. Military spouses, family re-unification and postwar immigration reform', 27-60; Rogers Brubaker, 'Migration, membership, and the modern nation-state: internal and external dimensions of the politics of belonging', 61-78; Riva Kastoryano, 'Negotiations beyond Borders: Sates and Immigrants in Postcolonial Europe', 79-95.

4. Zie: Patrick Manning, *Migration in world history* (New York 2005); Leo Lucassen, 'Migration and world history', *International Review of Social History* 52:1 (2007) 89-96; Jan en Leo Lucassen, *Migration in world history: multidisciplinary approaches* (Leiden 2010).

5. Flavia Cristaldi en Joe T. Darden, 'The impact of immigration policies on transnational Filipino immigrant women: A comparison of their social and spatial incorporation in Rome and Toronto', *Journal of Urban History* 37:5 (2011) 694-709.

6. Tycho Walaardt, "'The good old days of the Cold War": arguments used to admit or reject asylum seekers in the Netherlands, 1957-1967', *Continuity and change* 26:2 (2011) 271-299.

om te achterhalen of residentiële segregatie van Joden in Amsterdam in de jaren dertig van de twintigste eeuw hun assimilatie reflecteerde. Uit deze kwantitatieve studie blijkt inderdaad dat Joden in niet-Joodse buurten eerder geneigd waren zich te bekeren tot een ander geloof en om hun huwelijkspartner te zoeken buiten de Joodse kring.⁷

Dat migratie- en integratiepatronen ook worden bepaald door de strategieën en bewuste keuzes van migranten zelf is te lezen in een artikel van Leunig et al. in *The Journal of Economic History* over de rekrutering van leerlingen door Londense gildemeesters in de zeventiende en achttiende eeuw en in een artikel van Alexander Klein over migratie van platteland naar stad in *The Economic History Review*.⁸ Leunig et al. laten zien dat leerlingen en hun ouders zeer vrij waren in het kiezen van een meester en Klein betoogt dat rond 1900 in Bohemen familiemigratie een middel was van 'human capital investment'. Steden waren niet alleen aantrekkelijk voor migranten van het platteland vanwege de hogere lonen, maar ook omdat zij hier betere onderwijs- en opleidingsvoorzieningen vonden voor hun kinderen.⁹ Een mooie conclusie die goed aansluit bij het recente migratieonderzoek in de Lage Landen naar de aantrekkingskracht van steden vanaf de late Middeleeuwen tot nu.¹⁰

Sociale ongelijkheid

Dat de relatie tussen sociale ongelijkheid en de levensstandaard van mensen nog steeds een levendig onderdeel vormt van het historische debat blijkt wel uit een reeks artikelen die in *Continuity and Change* en *European Review of Economic History* verscheen. Bevordert economische groei de mogelijkheden om sociaal te stijgen? Vindt er globalisering plaats van sociale mobiliteitspatronen? Instituties worden meestal als de belangrijkste belemmeringen voor sociale mobiliteit beschouwd, maar zonder uitgebreide en betrouwbare datasets is het moeilijk om hier iets zinnigs over te zeggen.¹¹ In Nederland

7. Peter Tammes, 'Residential segregation of Jews in Amsterdam on the eve of the Shoah', *Continuity and Change* 26:2 (2011) 243-270.

8. Tim Leunig, Chris Minns en Patrick Wallis, 'Networks in the premodern economy: The market for London apprenticeships, 1600-1749', *Journal of Economic History* 71:2 (2011) 413-443.

9. Alexander Klein, 'Did children's education matter? Family migration as a mechanism of human capital investment: evidence from nineteenth-century Bohemen', *The Economic History Review* 64:3 (2011) 730-764.

10. Leo Lucassen en Wim Willems (eds.), *Waarom mensen in de stad willen wonen: 1200-2010* (Amsterdam 2010).

11. Marco H.D. van Leeuwen, 'Social inequality and mobility in history: introduction', *Continuity and Change* 24:3 (2009) 399-419. In hetzelfde nummer: 'The next generation of historical studies on social mobility: some remarks', 547-560.

is Marco van Leeuwen de belangrijkste pleitbezorger van de constructie van grote databases en uniforme beroepscode (HISCO) die regionale en mondiale vergelijkingen mogelijk maken. In een zestal artikelen in *Continuity and Change* (inclusief de introductie en conclusie van Van Leeuwen) laten verschillende auteurs zien dat recent ontwikkelde datasets het mogelijk maken om precieze uitspraken te doen over de relatie tussen economische modernisering en sociale mobiliteit. De resultaten zijn soms verrassend. Zo kon de arme bevolking in België in ieder geval niet in sociale zin profiteren van de economische groei in de negentiende eeuw.¹² Met een dataset van 40.000 vaders en zonen toont Richard Zijdemans aan dat ondanks de Zeeuwse industrialisatie en onderwijsuitbreiding in de negentiende eeuw zonen in de voetstapen bleven treden van hun vaders.¹³

Kan andersom sociale mobiliteit van hogere klassen een stimulans zijn voor de verspreiding van nieuw ideeën en daarmee van de economische groei? De gewaagde hypothese van Gregory Clark blijft historici prikkelen.¹⁴ In hun artikel in *European Review of Economic History* onderzoeken Boberg-Fazlic, Sharp en Weisdorf of in Engeland tussen 1541 en 1824 welvarende middenklassen inderdaad een hogere vruchtbaarheid kenden en via neerwaartse sociale mobiliteit hun ideeën wisten te verspreiden.¹⁵ De hypothese van Clark dat de industriële revolutie voor 1700 zou zijn gestimuleerd door de verspreiding van ‘middle class values’ werd al hevig aangevochten – in het bijzonder door Deirdre McCloskey – in een special issue over Clarks *Farewell to Alms* van hetzelfde tijdschrift in 2008.¹⁶ De reacties waren gedeeltelijk

12. Bart van de Putte, Michel Oris en Koen Matthijs, ‘Marrying out of the lower classes in nineteenth-century Belgium’, *Continuity and Change* 24:3 (2009) 421-453.

13. Richard L. Zijdemans, ‘Like my father before me: intergenerational occupational status transfer during industrialization (Zeeland, 1811-1915)’, *Continuity and Change* 24:3 (2009) 455-486. De overige artikelen in dit special issue: Martin Dribe en Christer Lundh, ‘Partner choice and intergenerational occupational mobility: the case of nineteenth-century rural Sweden’, *Continuity and Change* 24:3 (2009) 487-512; Hélder Adegar Fonseca en Paulo Eduardo Guimaraes, ‘Social mobility in Portugal (1860-1960): operative issues and trends’, *Continuity and Change* 24:3 (2009) 513-546.

14. G. Clark, *A farewell to Alms: A brief economic history of the world* (Princeton NJ 2007); G. Clark, ‘In defense of the Malthusian interpretation of history’, *European Review of Economic History* 12:2 (2008) 175-199; G. Clark en N. Cummins, ‘Urbanization, mortality, and fertility in Malthusian England’, *American Economic Review: Papers & Proceedings* 99:2 (2009) 242-247.

15. Nina Boberg-Fazlic, Paul Sharp en Jacob Weisdorf, ‘Survival of the richest? Social status, fertility and social mobility in England, 1541-1824’, *European Review of Economic History* 15:3 (2011) 365-392.

16. D. McCloskey, ‘“You know Ernest, the rich are different from you and me”: a comment on Clark’s *A Farewell to Alms*’, *European Review of Economic History* 12:2 (2008) 138-148; Hans-Joachim Voth, ‘Clark’s intellectual Sudoku’, *European Review of Economic History* 12:2 (2008) 149-155; G. Grantham, ‘Explaining the industrial transition: a non-Malthusian

retorisch van aard en leverden weinig bewijs voor de bevestiging of weerlegging van Clarks these. Het is daarom interessant dat Boberg et al. een poging doen om dit te toetsten op basis van uitgebreide data over de bevolking van Engeland die de Cambridge Group de laatste veertig jaar verzamelde.¹⁷ Wat zijn de resultaten? Inderdaad bleken meer welvarende groepen in de Engelse samenleving een hogere vruchtbaarheid te hebben, simpelweg omdat de vrouwen eerder trouwden. Weinig verrassend is wellicht de conclusie dat de sociaal-economische impact (lees: verspreiding van ideeën) toch geringer was dan Clark veronderstelt. De kinderen van welvarende groepen (en daarmee waarschijnlijk hun ideeën) verspreidden zich weliswaar onder de lagere klassen, maar zij waren natuurlijk een kleine groep in vergelijking met de armen en die laatste groep wist net zo goed door te dringen tot de middenklassen. Kortom, het sociaal statische beeld dat Clark schetste van Engeland voor 1700 gaat niet op. Er was sprake van sociale mobiliteit van zowel welvarende als arme bevolkingsgroepen. Op de vraag of ‘genes’ of ‘memes’ (ideeën et cetera, een term van Richard Dawkins) verspreiden, krijgen we in dit artikel geen antwoord.

Civil society

Wat is sociaal kapitaal precies en hoe belangrijk waren organisaties en verenigingen voor het sociaal kapitaal van verschillende sociaal-economische groepen? Sinds Robert Putnam in zijn werk over ‘civic traditions’ in Italië (1993) en sociaal kapitaal in de Verenigde Staten (2000) publiceerde, zijn deze vragen een terugkerend onderwerp van het sociaal-historische debat.¹⁸ In de internationale tijdschriften van 2010 en 2011 dragen vooral stadshistorici bewijzen aan voor het belang van sociaal kapitaal, omdat in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne steden verenigingen ontstonden die de leden mogelijkheden boden om eigen netwerken en voorzieningen te creëren.¹⁹

In een aardig reviewartikel in het *Journal of Urban History* vraagt Guian McKee zich af waarom stadshistorici geen bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het concept van sociaal kapitaal, terwijl hun onderzoek naar stedelijke gemeenschappen de empirie daarvoor biedt. Het gebrek aan theo-

perspective’, *European Review of Economic History*, 12:2 (2008) 155-165; K.G. Persson, ‘The Malthus delusion’, *European Review of Economic History* 12:2 (2008) 165-173.

17. Zie ook: E.A. Wrigley e.a., *English population history from family reconstitution* (Cambridge 1997).

18. Robert D. Putnam, *Making democracy work: civic traditions in Italy* (Princeton NJ 1993); Robert D. Putnam, *Bowling alone: The collapse and revival of American community* (New York 2000).

19. Zie ook: Lucassen en Willems, *Waarom mensen in de stad willen wonen*.

rievorming is inderdaad terug te zien in de hier besproken internationale tijdschriften. De reden dat stadshistorici weinig bezig zijn met de toetsing of uitwerking van de sociaalkapitaaltheorie heeft grotendeels te maken met de bruikbaarheid ervan. McKee constateert dan ook dat het concept sociaal kapitaal stadshistorici weinig nieuws te bieden heeft en voornamelijk bruikbaar is als raamwerk voor de beschrijving van hun onderwerpen, veel minder als analytisch gereedschap.²⁰

In de meeste artikelen ligt de nadruk op het belang van de *civil society*, een samenleving waarin naast de staat belangengroepen voorzieningen creëren en onderhouden voor hun eigen doelgroep of anderen. In 2010 verscheen er zowel een special issue in het *Journal of Urban History* als verschillende artikelen in *Urban History* van deze strekking. In een special issue van het *Journal of Urban History* – onder redactie van Manon van der Heijden en met bijdragen van Karel Davids, Elise van Nederveen Meerkerk en Ariadne Schmidt – wordt betoogd dat de sociale, juridische en economische voorzieningen in de vroegmoderne steden per definitie door een waaier van verenigingen, instituties en particuliere initiatieven werden georganiseerd en gefinancierd. De weberiaanse opvatting dat de overheid in toenemende mate de controle over de voorzieningen kreeg blijkt niet op te gaan. Door gebrek aan belastinginkomsten en de traditie dat burgers en verenigingen hun eigen voorzieningen creëerden waren overheden tot het einde van de achttiende eeuw gewoonweg niet in staat om de ‘publieke’ voorzieningen naar zich toe te trekken.²¹ In *Urban History* komen Jelle Haemers en Wouter Ryckbosch voor vijftiende-eeuws Gent en Brugge ongeveer tot dezelfde conclusies, waarbij zij er terecht op wijzen dat in dit systeem iedere groep vooral zijn eigen belangen behartigde, waardoor verschillende groepen stadsbewoners buiten de boot vielen.²² De grote inbreng van burgers en verenigingen blijkt ten

20. Guian McKee, ‘Are urban historian bowling alone? Social capital theory and urban history’, *Journal of Urban History* 36:5 (2010) 709-717.

21. Manon van der Heijden, ‘Introduction: New perspectives on public services in Early Modern Europe’, *Journal of Urban History* 36:3 (2010) 271-284. De overige artikelen in dit special issue: Katherine A. Lynch, ‘Social provisions and the life of civil society in Europe: Rethinking public and private’, 285-299; Dolly Jørgensen, ‘“All good rule of the citee”: Sanitation and civic government in England, 1400-1600’, 300-315; Mary Lindemann, ‘Voluntarism in social welfare and urban government: The case of Hamburg, 1700-1799’, 316-331; Catherine Denys, ‘The development of police forces in urban Europe in the Eighteenth Century’, 332-344; Elise van Nederveen Meerkerk, ‘Professionalization of public service: civil servants in Dordrecht, 1575-1795’, 345-367; Manon van der Heijden en Ariadne Schmidt, ‘Public services and women’s work in early modern Dutch towns’, 368-385; Karel Davids, ‘Public services in early modern European towns: An agenda for further research’, 386-392.

22. Jelle Haemers en Wouter Ryckbosch, ‘A targeted public: public services in fifteenth-century Ghent and Bruges’, *Urban History* 37:2 (2010) 203-225.

slotte ook uit een artikel van David Barrie over de Schotse politie tussen 1780 en 1833.²³

De veerkracht van de vroegmoderne civil societies was soms opvallend groot. Zo toont Jacob F. Field aan dat er na de grote brand in Londen in 1666 succesvol collectief geld werd opgehaald om de kosten van de gevolgen van de ramp te kunnen dekken.²⁴ Dat sluit goed aan bij de laatste bevindingen van het IISG-project 'Giving in the Golden Age': in Amsterdam bleek in de negentiende eeuw een belangrijk deel van de armenzorg betaald te worden uit donaties van burgers.²⁵ In lijn met de constatering van Field over Londen stelt Jose Antonio Mateos Royo dat de bevolking van Aragon behoorlijk goed in staat was om in te springen in tijden van nood, zoals bij de crisis in de graanvoorziening in de regio van Aragon in de zeventiende eeuw.²⁶

Terwijl de bovenstaande studies een kwalitatieve analysebenadering hebben van de werking van netwerken van voorzieningen, verschenen er verschillende artikelen die de kwantitatieve effecten van deze instituties onderzochten. Een interessant artikel met opvallende conclusies is dat van Mogan Kelly en Gormac Ó Gráda over de demografische effecten van de armenwetten (Poor Law) in Engeland. Zij stellen dat de hogere levensverwachting in de periode vanaf de late Middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw niet verklaard kan worden door hogere reële lonen of betere klimatologische omstandigheden, maar door institutionele verbetering van de armenzorg. Als gevolg van de meer effectieve armenwetten kregen relatief meer mensen te eten en dit leidde direct tot een vermindering van het sterfterisico in geval van een hongersnood of periode van grote schaarste.²⁷

Over demografische ontwikkelingen tijdens en na de industriële revolutie moet ten slotte ook een themanummer van *Explorations in Economic History* genoemd worden. De gastredacteuren Tommy Bengtsson en Frans van Poppel presenteren hierin een half dozijn studies over Europa en Noord-Amerika, vooral in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, waarin onderzocht wordt in hoeverre er verschillen in sterfte bestonden tussen hogere en lagere sociale groepen en of de voortschrijdende industria-

23. David Barrie, 'Police in civil society: police, Enlightenment and civic virtue in urban Scotland, c. 1780-1833', *Urban History* 37:1 (2010) 45-65.

24. Jacob F. Field, 'Charitable giving and its distribution to Londoners after the Great Fire 1666-1676', *Urban History* 38:1 (2011) 3-23.

25. Onderzoeksproject 'Giving in the Golden Age', International Institute of Social History: <http://socialhistory.org/en/projects/giving-golden-age> (geraadpleegd 19 februari 2012).

26. Antonio Mateos Royo, 'In search of wheat: municipal politics, urban markets and the grain supply in Aragon in the sixteenth and seventeenth centuries', *Urban History* 38:2 (2011) 211-233.

27. Mogan Kelly en Gormac Ó Gráda, 'The poor law of Old England: Institutional innovation and demographic regimes', *Journal of Interdisciplinary History* 41:3 (2011) 339-366.

lisatie hierin verandering bracht.²⁸ De studies vinden geen bewijs voor het ontstaan van deze verschillen tijdens de industriële revolutie: ze bestonden daarvoor al. Een goede samenvatting en kritische bespreking van de bijdragen en ook concrete voorstellen om deze resultaten met verder onderzoek te verklaren bieden de *Explorations*-redacteuren Michael Haines en Joe Ferrie in hun naschrift.²⁹

Familie en jeugd

Een betrekkelijk nieuwe tak van sport in de sociale geschiedschrijving is de positie van kinderen in de negentiende en twintigste eeuw, een periode van transformatie omdat overheden en particuliere instellingen het leven van arme families met grotere aandacht gingen volgen.³⁰ Het net verschenen special issue van *History of Education* laat in vier artikelen een handig overzicht zien van het onderzoek naar opvoeding en kinderen in de laatste veertig jaar.³¹ Globalisering is ook in dit vakgebied een relevant perspectief, want een aantal onderzoeken toont aan dat de groeiende behoefte om families en kinderen te beschaven en beschermen net zo goed plaatsvond in andere delen van de wereld. In een artikel van Andrew Piper in het *Journal of Social History* blijkt dat filantropische organisaties in Tasmanië na 1850 een vergelijkbaar beschavingsoffensief startten dat resulteerde in de massale opsluiting van families.³² Opvallend is het stuk van Aldebot-Green waarin zij laat zien dat een halve eeuw later in San José (Californië, Verenigde Staten) dezelfde ontwikkeling op gang kwam; hier werden arme straatkinderen tussen 1965 en 1981 in toenemende mate als maatschappelijk probleem ervaren.³³ De grotere nadruk op het belang en de zorg voor kinderen leidden in de Verenigde Staten tot een strijd van homoseksuele ouders over de voogdij over hun kinderen, zo blijkt

28. Tommy Bengtsson en Frans van Poppel, 'Socioeconomic inequalities in death from past to present: An introduction', *Explorations in Economic History* 48:3 (2011) 343-356.

29. Michael R. Haines en Joseph P. Ferrie, 'Socioeconomic inequalities in death from past to present: A postscript', *Explorations in Economic History* 48:3 (2011) 441-443.

30. Voor de belangrijkste studies over Nederland en België: Jenneke Christiaens, *De geboorte van de jeugdgedelinquent (België, 1830-1930)* (Brussel 1999); Chris Leonards, *De ontdekking van het onschuldige criminele kind. Bestrafing en opvoeding van criminele kinderen in jeugdgevangenis en opvoedingsgesticht 1833-1886* (Hilversum 1999); Jeroen Dekker, *Straffen, redden en opvoeden* (Utrecht 1985).

31. Deidre Raftery en David Cook (eds.), 'Forty years of history of education, 1972-2011', *History of Education* 41:1 (2012) 5-7.

32. Andrew Piper, 'Mind-Forg'd Manacles: The mechanisms of control inside late-nineteenth Tasmanian charitable institutions', *Journal of Social History* 43:4 (2010) 1045-1063.

33. Scarlett Aldebot-Green, 'Changelings: transformative perceptions of San José's street children, 1965-1981', *Journal of Urban History* 37:4 (2011) 497-496.

uit een artikel van Daniel Rivers. Pas eind jaren tachtig van de twintigste eeuw wisten homoparen hun ouderlijke rechten succesvol te bevechten.³⁴

Hoewel de bovenstaande artikelen goed laten zien dat ook het beschavingsoffensief een proces van globalisering kent, bieden ze weinig nieuwe perspectieven voor het onderzoek. In dat opzicht is het artikel van Catrien Bijleveld en Frans van Poppel in het *Journal of Social History* interessanter, want zij zijn de eersten die een poging doen om het succes van de heropvoedingsgestichten voor jongens te meten. Op basis van een steekproef van 198 'heropgevoede mannen' tussen 1911 en 1915 constateren zij dat de resultaten niet eenduidig waren. Terwijl eenderde van de jongens het criminele pad opging en relatief veel van hun huwelijken eindigden in een scheiding, waren de jongens verrassend succesvol in hun professionele leven, want bijna de helft van hen had betere functies dan hun vader.³⁵

Het tegenovergestelde verschijnsel, families die hun verwanten in huis opnemen, biedt een nog positievere kijk op de Nederlandse samenleving tussen 1850 en 1950, zo blijkt uit een reconstructie van Jan Kok en Kees Mandemakers van de levensloop van meer dan 17.000 personen uit de HSN-database (Historical Sample of the Netherlands). Zij concluderen dat huishoudens overwegend familieleden opnamen uit altruïstische motieven.³⁶

Female agency

Veel duidelijker dan voorheen nemen historici handelingen en activiteiten van vrouwen als uitgangspunt van analyse of beschouwen zij ze zelfs als motor achter economische ontwikkelingen. *Female agency*, ook weleens *girlpower* genoemd, is het begrip dat in vele artikelen wordt gebruikt om de handelingsvrijheid en -activiteit van vrouwen aan te duiden. In eerdere vrouwenstudies was het debat vooral gestoeld op kwalitatieve analyses, maar in het nieuwe onderzoek vormen uitgebreide datasets, kwantitatieve analyses en grotere vergelijkingen de basis. Niet voor niets vinden er de laatste jaren veel kruisbestuivingen plaats tussen het onderzoek naar sociale gelijkheid en mobiliteit en studies naar familie en genderverhoudingen: beide zijn naarstig

34. Daniel Rivers, "In the best interest of the child": lesbian and gay custody cases, 1967-1985', *Journal of Social History* 43:4 (2010) 971-943.

35. Catrien Bijleveld en Frans van Poppel, 'The success of the civilization offensive: societal adaption of reformed boys in the early twentieth century in the Netherlands', *Journal of Social History* 44:4 (2011) 1173-1194.

36. Jan Kok en Kees Mandemakers, 'A life-course approach to co-residence with kin in the Netherlands, 1850-1940', *Continuity and Change* 25:2 (2010) 285-312. Een bewerking van het eerder verschenen artikel: Jan Kok en Kees Mandemakers, "Je zoudt maar last van mij hebben." Verwanten in het Nederlandse huishouden, 1860-1940', *TSEG* 6:4 (2009) 139-165.

op zoek naar data om grote vragen te beantwoorden.³⁷ In een overzichtsartikel over gendergeschiedenis in het *Journal of Global History* vindt Merry Wiesner-Hanks dat er ook vooruitgang is geboekt in de zin dat historici vaker over de grenzen kijken en het transnationale perspectief in ogenschouw nemen.³⁸

In verschillende artikelen diende de ruimte als uitgangspunt voor de analyse van sociaal-economische netwerken van vrouwen. Zhao Ma onderzocht op basis van rechtbankverslagen het belang van netwerken voor vrouwen in Beijing in de twintigste eeuw, terwijl Susan M. Yohn vrouwelijk ondernemerschap in negentiende-eeuws Brooklyn letterlijk in kaart tracht te brengen.³⁹ In een origineel artikel in het *Journal of Interdisciplinary History* gebruikt William Monter munten om te achterhalen hoe vrouwelijke monarchen tussen 1300 en 1800 hun politieke macht wilden uitbeelden en bestendigen.⁴⁰

Veel analytischer zijn de artikelen over het economisch handelen van vrouwen waarin opvalt dat de meeste auteurs – weliswaar voor andere regio's en perioden – betogen dat de deelname van vrouwen in het economische leven veel groter was dan vaak is verondersteld. Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden benadrukken in het *Journal of Interdisciplinary History* nog eens het belang van menselijk kapitaal voor de economische ontwikkeling in de Lage Landen tussen de vijftiende en zeventiende eeuw en de grote rol van rekenvaardigheden van vrouwen daarin.⁴¹ In de rubriek 'surveys and speculations' in *The Economic History Review* presenteren zij hun bekende these over het huwelijkspatroon en de sterkere, onafhankelijker positie die vrouwen in laatmiddeleeuws Noordwest-Europa verwierven.⁴² Waar De Moor en Van Zanden de handelingsvrijheid van vrouwen benadrukken en James

37. Zie bijvoorbeeld het Clio-Infra-project van Jan Luiten van Zanden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: <http://socialhistory.org/en/projects/clio-infra> (geraadpleegd 19 februari 2012).

38. Merry Wiesner-Hanks, 'Crossing borders in transnational gender history', *Journal of Global History* 6 (2011) 357-379; Susan M. Yohn, 'The primacy of place, collaborations, and alliances: Mapping women's businesses in nineteenth-century Brooklyn', *Journal of Urban History* 36:4 (2010) 411-428.

39. Zhao Ma, 'Down the alleyway: courtyard tenements and women's networks in early twentieth-century Beijing', *Journal of Urban History* 36:2 (2010) 151-172.

40. William Monter, 'Gendered sovereignty: Numismatics and female monarchs in Europe, 1300-1800', *Journal of Interdisciplinary History* 41:4 (2011) 533-564.

41. Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden, "'Every Woman Counts": A gender-analysis of numeracy in the Low Countries during the early modern period', *Journal of Interdisciplinary History* 41:2 (2010) 179-208. Een bewerking van hun eerder verschenen artikel: Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden, 'Van fouten kan je leren. Een kritische benadering van de mogelijkheden van "leeftijdstapelen" voor sociaal-economisch onderzoek naar gecijferdheid in het pre-industriële Vlaanderen en Nederland', *TSEG* 5:4 (2008) 55-86.

42. Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden, 'Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period', *The Economic History Review* 63:1 (2010) 1-33.

Foreman-Peck de allocatie van tijd en geld binnen huishoudens, stelt Judith M. Benneth in *Past & Present* dat de arbeidsparticipatie van vrouwen in laat-middeleeuws Engeland na de pest weliswaar toenam, maar dat dit gebeurde onder druk van de landheren. Dwang of vrijheid, per saldo was het resultaat hetzelfde: een groeiende rol voor vrouwen op de arbeidsmarkt.⁴³ Ook voor James Foreman-Peck is de economische zelfstandigheid van vrouwen niet van belang om de effecten van het Europese huwelijkspatroon te verklaren. Hij presenteert in *Explorations in Economic History* een formeel model waarin demografische regimes met lage sterfte en een hoge huwelijksleeftijd meer menselijk kapitaal genereren omdat hun lagere kindertal meer investeringen in de opleiding van die kinderen mogelijk maakt.⁴⁴

In een aantal onderzoeken komt het economisch handelen van vrouwen in specifieke sectoren aan bod. Josephine Maltby constateert in ‘The wife’s administration of the earnings?’ dat Engelse vrouwen uit de arbeidersklasse rond het midden van de negentiende eeuw veel actiever waren als spaarders dan eerdere studies veronderstelden.⁴⁵ Helen Doe onderzoekt de investeringen van vrouwen in scheepsparten in kleine havensteden eveneens in negentiende-eeuws Engeland. Uit de resultaten – veel weduwen en ongehuwde vrouwen, deels actieve deels passieve investeerders – blijkt niet hoe vermogend ze precies waren en in hoeverre hun gedrag verschilde van dat van mannelijke investeerders. Het is kenmerkend voor veel onderzoek: de vaststelling dat vrouwen actief waren zegt niet per se iets over hun sociale of economische positie in vergelijking met die van mannen.⁴⁶

Een uitzondering op die regel is het artikel van Elise van Nederveen in *The Economic History Review* dat weliswaar een specifiek onderwerp behandelt – de lonen van mannelijke en vrouwelijke spinners in de Republiek – maar juist door het vergelijken van beloning en tewerkstelling van vrouwen en mannen in een identieke economische activiteit nuttige inzichten verschaft. Zo laat zij zien dat ondanks het ontbreken van verschil in beloning voor vergelijkbaar werk er wel degelijk een nadelige positie voor vrouwen was die minder werkten of in de minder goed betalende segmenten van de spinmarkt terechtkwamen.⁴⁷ Ten slotte moet ook een interessant artikel van Bruno Chi-

43. Judith M. Benneth, ‘compulsory service in late medieval England’, *Past & Present* 209:1 (2010) 7-51.

44. James Foreman-Peck, ‘The Western European marriage pattern and economic development’, *Explorations in Economic History* 48:2 (2011) 292-310.

45. Josephine Maltby, ‘“The wife’s administration of the earnings?” Working-class women and savings in the mid-nineteenth century’, *Continuity and Change* 26:2 (2011) 139-147.

46. Helen Doe, ‘Waiting for her ship to come in? The female investor in nineteenth-century sailing vessels’, *The Economic History Review* 63:1 (2010) 185-106.

47. Elise van Nederveen Meerkerk, ‘Market wage or discrimination? The remuneration of male and female wool spinners in the seventeenth-century Dutch Republic’, *The Economic History Review* 63:1 (2010) 165-186.

arini in *Explorations in Economic History* worden genoemd die betoogt dat hogere lonen niet per se tot meer kinderen leiden als de lonen gebruikt kunnen worden om (kapitaal)goederen aan te schaffen waarmee een zekerder oude dag gerealiseerd kan worden.⁴⁸

'Global' history

Met de wereldgeschiedenis als aparte discipline is iets vreemds aan de hand. Terwijl steeds meer en steeds beter onderzoek gedaan wordt naar de economische en sociale geschiedenis van niet-westerse samenlevingen door landenregiospecialisten die hun werk nadrukkelijk plaatsen in het wetenschappelijke debat over wereldwijde groei en ongelijkheid, is er tegelijkertijd een groeiende stroom van artikelen waarin, meer of minder gekunsteld, geprobeerd wordt 'global history' te definiëren.⁴⁹ Deze tegengestelde beweging wordt goed zichtbaar in een themanummer van het *Journal of Global History* waarin het vooral gaat om de vraag *hoe* het debat over wereldwijde economische ongelijkheid gevoerd wordt. De redacteuren motiveren dit historiografische perspectief door erop te wijzen dat gedegen historische studies over de wereldeconomie nog altijd een schaars goed zijn.⁵⁰

Dat het wereldwijde onderzoek nog altijd gedomineerd wordt door landenstudies blijkt ook uit de niet-aflatende stroom bijdragen aan het debat over de *Great Divergence* tussen Azië en Europe. Een themanummer van *Explorations in Economic History* over 'Historical perspectives on Asian economic growth and development' biedt vooral nieuwe kwantitatieve gegevens over een aantal Aziatische landen, zoals bijvoorbeeld het artikel van Daan Marks over rijstmarkten in Indonesië. Hij laat zien dat binnenlandse rijstmarkten het meest geïntegreerd waren in de periode 1969-1986 en zowel daarvoor als daarna minder.⁵¹ Minstens zo belangrijk voor het wereldhistorisch onderzoek zijn

48. Bruno Chiarini, 'Was Malthus right? The relationship between population and real wages in Italian history, 1320 to 1870', *Explorations in Economic History* 47:4 (2010) 460-475.

49. Zie bijvoorbeeld over de 'globalisering' van de Amerikaanse geschiedenis Robert Schaffer, 'The "Internationalization" of U.S. history: A progress report for world historians', *Journal of World History* 20:4 (2009) 581-594. In studies van Andrew J. Abalihin en Gagan D.S. Sood wordt geprobeerd om nieuwe wereldhistorische onderzoekseenheden te definiëren: Andrew J. Abalihin, "'Sino-Pacifica": Conceptualizing Southeast Asia as a sub-arena of world history', *Journal of World History* 22:4 (2011) 659-691; Gagan D.S. Sood, 'Circulation and exchange in Islamicate Eurasia', *Past & Present* 212:1 (2011).

50. Alexander Nützenadel en Daniel Speich, 'Editorial – global inequality and development after 1945', *Journal of Global History* 6:1 (2011) 1-5.

51. Daan Marks, 'Unity or diversity? On the integration and efficiency of rice markets in Indonesia, c. 1920-2006', *Explorations in Economic History* 47:3 (2010) 310-324.

echter nieuwe empirische studies naar het functioneren van economieën buiten West-Europa en Oost-Azië.

Steven Nafziger laat in *Explorations in Economic History* bijvoorbeeld zien dat huishoudens in Russische plattelandsgemeenschappen ('peasant communes') aan het einde van de negentiende eeuw wel degelijk gebruikmaakten van land- en arbeidsmarkten om hun bestaanszekerheid te vergroten.⁵² Daarmee is niet gezegd dat de communes een overgang naar industrieel of agrarisch communisme niet belemmerden, maar het waarschuwt wel voor een al te somber beeld over het functioneren van de Russische economie aan het einde van de negentiende eeuw. Ook over Oost-Europa gaat een studie van Esteves en Khoudour-Castèras waarin ze betogen dat het geld dat door emigranten aan het einde van de negentiende eeuw werd teruggestuurd naar acht perifere landen van Europa nauwelijks invloed had op de kapitaalvoorziening in de periferie.⁵³

Ook Afrika wordt steeds zichtbaarder in internationale vergelijkingen, onder andere door het werk van Ewout Frankema die in 2010 twee artikelen publiceerde, één over ongelijkheid van landbezit in Afrika en Azië en één over verschillen in belastingregimes tussen Engelse kolonies in Afrika. Frankema's eerste stuk in *The Economic History Review* laat zien dat institutionele arrangementen (politieke systemen) die bestonden voor de komst van Europese koloniale mogendheden grote invloed hadden op de verdeling van grond onder koloniaal bewind, en daarmee op het economisch groeipotentieel van verschillende landen. Daarmee waarschuwt Frankema tegen verklaringen zoals die van Engerman en Sokoloff waarbij natuurlijke omstandigheden uiteindelijk allesbepalend zijn voor het soort landbouw dat Europese landen in hun koloniën introduceerden.⁵⁴

Ewout Frankema's paper over belastingregimes in *Explorations in Economic History* laat zien dat er op verschillende plekken in Afrika uiteenlopende (minimalistische, uitbuitende en op publieke voorzieningen gerichte) fiscale regimes bestonden, met Mauritius als het beste jongetje van de klas (met relatief hoge overheidsinvesteringen in veiligheid, onderwijs, gezondheidszorg en publieke werken).⁵⁵ Een andere Afrikaanse uitzondering is Botswana, een van de snelst groeiende economieën van de laatste vijftig jaar. Jonas Hjort

52. Steven E. Nafziger, 'Peasant communes and factor markets in late nineteenth-century Russia', *Explorations in Economic History* 47:4 (2010) 381-402.

53. Rui Esteves en David Khoudour-Castèras, 'Remittances, capital flows and financial development during the mass migration period, 1870-1913', *European Review of Economic History* 15:3 (2011) 443-474.

54. Ewout Frankema, 'The colonial roots of land distribution: geography, factor endowments or institutions', *The Economic History Review* 63:2 (2010) 418-451.

55. Ewout Frankema, 'Colonial taxation and government spending in British Africa, 1880-1940: Maximizing revenue or minimizing effort?', *Explorations in Economic History* 48:1 (2010) 136-149.

betoogt in *The Economic History Review* dat de culturele waarden van de Tswana hier mogelijk een verklaring voor vormen: veel meer dan omringende landen had deze bevolking oog voor het belang van zekere eigendomsrechten en een goede organisatie van economische transacties.⁵⁶

Over de historische wortels van het globaliseringsproces ten slotte ook nog een waarschuwing. Jan de Vries diende in 2005 een artikel in bij *The Economic History Review* dat uiteindelijk in 2010 geplaatst werd.⁵⁷ Hij is daarmee veruit het prominentste slachtoffer van de enorme achterstand die het tijdschrift halverwege de jaren 2000 opliep en die inmiddels ingelopen lijkt. In een reactie op het werk van O'Rourke en Williamson vraagt De Vries zich af hoever de globalisering eigenlijk gevorderd was aan het einde van de vroegmoderne tijd en constateert op basis van een reconstructie van verhandelde goederen tussen Azië en Europa dat er slechts sprake was van 'soft globalization'. Er was wel handel maar transactiekosten waren zo hoog dat de omvang zeer beperkt bleef. Van echte globalisering à la O'Rourke en Williamson was in de zeventiende en achttiende eeuw dus nog geen sprake.⁵⁸

Een bevestiging van dit belang van transactiekosten voor de groei van de handel vinden we onder andere in een artikel van David Jacks et al. die met nieuwe data over handelskosten laten zien dat 44 procent van de groei van de wereldhandel tussen 1870 en 1913 kan worden toegeschreven aan lagere kosten – en 56 procent aan economische expansie.⁵⁹ Dat ook technologische ontwikkelingen een belangrijke bijdrage leverden aan de groei van de internationale handel blijkt uit een stuk van Ejrnæs en Persson waarin zij laten zien hoe de trans-Atlantische telegraaf de integratie van graanmarkten (Chicago en Liverpool) in de tweede helft van de negentiende eeuw bevorderde (*European Review of Economic History*).⁶⁰

56. Jonas Hjort, 'Pre-colonial culture, post-colonial economic success? The Tswana and the African economic miracle', *The Economic History Review* 63:3 (2010) 688-709. Over het belang van cultuur voor economische ontwikkeling is er ook nog een interessant artikel van de economen Gorodnichenko en Roland (*American Economic Review* 2011-3) die het verband onderzoeken tussen verschillende culturele karakteristieken van landen en de productie per hoofd van de bevolking. Van alle culturele maatstaven die ze aanleggen blijkt er alleen een robuust statistisch verband tussen Hofstedes individualisme-collectivisme dimensie en de groeiprestaties.

57. Jan de Vries, 'the limits of globalization in the early modern world', *The Economic History Review* 63:3 (2010) 710-733.

58. O'Rourke en Williamson lieten in 2009 zien dat Europese prijzen van specerijen daalden door het gebruik van de kaaprout door Portugal: K.H. O'Rourke en J. Williamson, 'Did Vasco Da Gama matter for European markets?', *The Economic History Review* 62:3 (2009) 655-684.

59. David S. Jacks, Christopher M. Meissner en Dennis Novy, 'Trade costs in the first wave of globalization', *Explorations in Economic History* 47:2 (2010) 127-141.

60. Mette Ejrnæs en Karl Gunnar Persson, 'The gains from improved market efficiency: trade before and after the transatlantic telegraph', *European Review of Economic History* 14:3 (2010) 361-382.

Waarom Europa?

Over de economische geschiedenis van Europa vóór de industriële revolutie verschenen veel goede stukken. Paolo Malanima presenteert nieuwe BVP-schattingen voor Noord-Italië die vanaf de veertiende tot de negentiende eeuw een dalende trend laten zien.⁶¹ Guillaume Daudin documenteert de mate waarin Franse goederenmarkten in de achttiende eeuw geïntegreerd waren en Esteban Nicolini en Fernando Ramos gebruiken boedelinventarissen om in diezelfde periode de geldhoeveelheid in Spanje te schatten.⁶² Milja van Tielhof en Jan Luiten van Zanden bundelen hun krachten bij het maken van nieuwe schattingen over de productiviteitsontwikkeling van de Hollandse scheepvaart in de vroegmoderne tijd.⁶³ Over het wankele evenwicht dat er tot in de negentiende eeuw bestond tussen bevolking en bestaansmiddelen en het belang van lokale gemeenschappen om voedselcrises te boven te komen is er een mooi gedegen stuk van Van Haute en Lambrecht in *Continuity and Change*.⁶⁴

Het werk van Bruno Blondé en Jord Hanus over 's-Hertogenbosch in de zestiende eeuw zoekt een oplossing voor de goed gedocumenteerde maar paradoxale combinatie van economische expansie en persistent lage reële lonen in deze periode. Ze stellen vast dat er weliswaar sprake was van een verslechtering van de levensstandaard van loonarbeiders in de bouw, maar ze stellen ook dat de situatie in deze sector niet maatgevend is voor de inkomensontwikkeling van stedelijke middengroepen. Met inkomensschattingen op basis van belastingaanslagen tonen ze aan dat veel ambachtlieden, handelaren en vrije beroepsbeoefenaren juist profiteerden van de economische expansie van de zestiende eeuw – een conclusie die vragen oproept over het gebruik van bouwlonen als maatstaf voor historische loonontwikkelingen.⁶⁵

61. Paolo Malanima, 'The long decline of a leading economy: GDP in central and northern Italy, 1300-1913', *European Review of Economic History* 15:2 (2011) 169-219.

62. Guillaume Daudin, 'Domestic trade and market size in late-eighteenth-century France', *Journal of Economic History* 70:3 (2010) 716-743; Esteban A. Nicolini en Fernando Ramos, 'A new method for estimating the money demand in pre-industrial economies: probate inventories and Spain in the eighteenth century', *European Review of Economic History* 14:1 (2010) 145-177.

63. Jan Luiten van Zanden en Milja van Tielhof, 'Roots of growth and productivity change in Dutch shipping industry, 1500-1800', *Explorations in Economic History* 46:4 (2009) 389-403.

64. Eric Vanhaute en Thijs Lambrecht, 'Famine, exchange networks and the village community. A comparative analysis of the subsistence crises of the 1740s and the 1840s in Flanders', *Continuity and Change* 26:2 (2011) 155-186.

65. Bruno Blondé en Jord Hanus, 'Beyond building craftsmen. Economic growth and living standards in the sixteenth-century Low Countries: the case of 's-Hertogenbosch (1500-1560)', *European Review of Economic History* 14:2 (2010) 179-207.

Belangrijk zwaartepunt in het onderzoek naar pre-industrieel Europa is de invloed van politieke verhoudingen op economische groei en ongelijkheid. Zo laat Bas van Bavel zien dat de middeleeuwse ontwikkeling van markten voor arbeid, kapitaal, land en handelswaren sterk afhankelijk was van de machtsbalans tussen stedelijke elites en soevereine prinses.⁶⁶ Twee artikelen van Karine van der Beek over de bouw van graanwatermolens in Ponthieu in Noord-Frankrijk tussen 1150 en 1250 laten zien dat het aantal gebouwde molens bepaald werd door economische competitie tussen leenheren. Naarmate er meer leenheren waren kwamen er ook meer molens omdat ze allemaal maalrechten wilden genieten.⁶⁷ Dat politieke fragmentatie niet altijd leidt tot economische ontwikkeling blijkt ook uit een mooi stuk van Phil Hoffman over Europa's zeer productieve wapenindustrie in de vroegmoderne tijd.⁶⁸ Productiviteitswinst leidde volgens hem niet tot economische groei vanwege de geweldige militaire competitie en daarmee samenhangende vernietiging van economisch potentieel.

Hoe uiteenlopend historici denken over de invloed van politieke ontwikkelingen op economische groei blijkt eens te meer uit de geschiedenis van de Europese handel. Enerzijds volgt Erik Lindberg in een artikel over de organisatie van de koophandel in Danzig en Lübeck in de voetsporen van Sheilagh Ogilvie wanneer hij benadrukt dat privileges verleend aan de lokale kooplieden in deze steden leidden tot *rentseeking* en een rem vormden voor commerciële expansie.⁶⁹ Anderzijds laten Gelderblom en Grafe op basis van de geschiedenis van koopmansgilden in vier steden – Bilbao, Brugge, Antwerpen en Amsterdam – zien dat deze corporatieve instituties juist verdwenen naarmate de internationale handel groeide.⁷⁰

Maar zijn het wel instituties die verschillen in economische groei en ontwikkeling verklaren? In zijn Tawney Lecture in 2008 keerde Bruce Campbell terug naar het werk van Braudel met een vergelijking van prijs-, loon-, oogst-, bevolkings- en klimaatgegevens om aan te tonen dat milieu en kli-

66. Bas van Bavel, 'Markets for land, labor, and capital in Northern Italy and the Low Countries, Twelfth to seventeenth centuries', *Journal of Interdisciplinary History* 41:4 (2011) 503-531.

67. Karine van der Beek, 'The effect of political fragmentation on investments: A case study of watermill construction in medieval Ponthieu, France'. *Explorations in Economic History* 47:4 (2010) 369-380; *ibidem*, 'Political fragmentation and investment decisions: the milling industry in feudal France (1150-1250)', *The Economic History Review* 63:3 (2010) 664-687.

68. Philip T. Hoffman, 'Prices, the military revolution, and western Europe's comparative advantage in violence', *The Economic History Review* 64:SI (2011) 39-59.

69. Erik Lindberg, 'Club goods and inefficient institutions: why the important medieval trading cities of Danzig and Lübeck failed in the early modern period', *The Economic History Review* 62:3 (2009) 604-628.

70. Oscar Gelderblom en Regina Grafe, 'The rise and fall of the merchant guilds: re-thinking the comparative study of commercial institutions in premodern Europe', *Journal of Interdisciplinary History* 40:4 (2010) 477-511.

maat belangrijke onafhankelijke variabelen zijn in de ontwikkeling van de pre-industriële economie.⁷¹ Ook Bob Allen bestreed in zijn Tawney Lecture (2009) de institutionele onderzoeksagenda. De publicatie van zijn lezing in 2011 is een beetje mosterd na de maaltijd voor degenen die inmiddels zijn boek *The British Industrial Revolution in Global Perspective* (2009) lazen maar het is wel een toegankelijke kennismaking met zijn these over de invloed van arbeidsschaarste en kapitaaloverschot op de ontwikkeling van de Engelse economie in de achttiende en negentiende eeuw.⁷²

De houdbaarheid van deze 'reële' verklaring werd al bestreden door Joel Mokyr in *The Enlightened Economy* en in een even lovende als kritische recensie in *The Journal of Economic History* wijst ook Jean-Laurent Rosenthal op aanzienlijke institutionele verschillen tussen Engeland en zijn belangrijkste continentale concurrenten.⁷³ Concrete aanwijzingen voor het belang van instituties voor het tempo en de richting van industrialisering zijn te vinden in het onderzoek naar innovatie en transport. Twee stukken van Petra Moser tonen de invloed van patentwetgeving op technologische verandering in de Verenigde Staten.⁷⁴ Dan Bogart analyseert het effect van de *Glorious Revolution* op de reële economie van Engeland door te onderzoeken in hoeverre investeringen in rivieren en wegen toenamen nadat de parlementaire toestemmingsprocedure in investeringsprojecten veranderd was. Door een nauwkeurige reconstructie van de investeringen die plaatsvonden en onderzoek naar mogelijke economische determinanten van die investeringen komt Bogart tot de conclusie dat de veranderingen in het parlement inderdaad leidden tot meer investeringen.⁷⁵

Allen zal zich echter niet gemakkelijk gewonnen geven en waarom zou hij ook? In *Explorations in Economic History* biedt hij een fraaie, niet-institutionele verklaring voor de stagnatie van het reële loon van Engelse arbeiders in de eerste helft van de negentiende eeuw. Zijn model laat zien dat

71. Bruce M.S. Campbell, 'Nature as historical protagonist: environment and society in pre-industrial England', *The Economic History Review* 63:2 (2010) 281-314.

72. Robert C. Allen, 'Why the industrial revolution was British: commerce, induced invention, and the scientific revolution', *The Economic History Review* 64:2 (2011) 357-385.

73. Jean-Laurent Rosenthal, 'Review of the British industrial revolution in global perspective. By Robert Allen. (New Approaches to Economic and Social History Series.) Cambridge: Cambridge University Press, 2009', *Journal of Economic History* 70:1 (2010) 242-245.

74. Ryan Lampe en Petra Moser, 'Do patent pools encourage innovation? Evidence from the nineteenth-century sewing machine industry', *Journal of Economic History* 70:4 (2010) 898-920; Petra Moser, 'Do patents weaken the localization of innovations? Evidence from world's fairs', *Journal of Economic History* 71:2 (2011) 363-382. Vergelijk ook Tom Nicholas, 'Independent invention during the rise of the corporate economy in Britain and Japan', *The Economic History Review* 64:3 (2011) 995-1024.

75. Dan Bogart, 'Did the glorious revolution contribute to the transport revolution? Evidence from investment in roads and rivers', *The Economic History Review* 64:4 (2011) 1073-1112.

de technologische veranderingen in deze periode (en dan met name tussen 1800 en 1830) alleen mogelijk waren door een sterke groei van het vermogen van ondernemers en dat zij de enigen waren die de vruchten plukten van de hogere arbeidsproductiviteit. Deze specifieke periode, door Friedrich Engels al in 1845 als zodanig herkend en daarom door Allen ‘Engels’ Pause’ gedoopt, eindigde omstreeks 1860 toen er voldoende kapitaal beschikbaar kwam om financieringskosten te drukken, waarna reële lonen begonnen te stijgen en arbeiders wel beloofd werden voor hun stijgende productiviteit.

Werken en winkelen

Jan de Vries opperde inmiddels al weer bijna twintig jaar geleden nog een andere verklaring voor de economische expansie van vroegmodern Europa: het inruilen van vrije tijd voor extra gewerkte uren om met het verdiende loon meer consumptiegoederen te kopen. De Vries’ artikel over deze *Industrious Revolution* en zijn gelijknamige boek dat in 2008 verscheen zijn een belangrijk referentiepunt voor historici die onderzoek doen naar consumptie in de vroegmoderne periode. Zo bestrijden Blondé en Van Damme het causale verband tussen consumptie en groei door erop te wijzen dat de detailhandel in Antwerpen tussen 1650 en 1750 groeide terwijl de lokale economie in diezelfde periode in het slop zat. Bob Allen en Jacob Weisdorf maken slim gebruik van Allens ideeën over de noodzakelijke hoeveelheid goederen om een huishouden in leven te houden om Jan de Vries’ hypothese over een nijvere revolutie te toetsen. Met Engelse gegevens stellen ze vast dat er vooral in steden tussen 1600 en 1750 ruimte was voor huishoudens om consumptie te vergroten door meer te gaan werken. Op het platteland en na 1750 in de steden verdween die mogelijkheid.⁷⁶ Volgens Sheilagh Ogilvie groeide ook in vroegmodern Duitsland de vraag naar nieuwe consumptiegoederen maar was het voor vrouwen, migranten en armen hier veel moeilijker dan in Engeland of de Nederlanden om meer te gaan werken om hun consumptie te vergroten doordat ze beperktere toegang tot de arbeidsmarkt hadden, doordat ze uitgesloten waren van de detailhandel, doordat weledewetten luxe consumptie beperkten tot maatschappelijke bovenlagen en doordat heersende normen en waarden met name vrouwen binnen hun huishoudens in een ondergeschikte positie plaatsten.⁷⁷

76. R.C. Allen en J.L. Weisdorf, ‘Was there an “industrious revolution” before the industrial revolution? An empirical exercise for England, c. 1300-1830’, *The Economic History Review* 64:3 (2011) 715-730.

77. Sheilagh Ogilvie, ‘Consumption, social capital, and the “Industrious Revolution” in early modern Germany’, *Journal of Economic History* 70:2 (2010) 287-325.

Clé Lesger ten slotte laat in *Urban History* zien dat het winkeliers in Amsterdam in de achttiende eeuw vrijstond hun locatie te kiezen maar dat deze keuze, net als vandaag de dag, sterk afhing van de aanwezigheid van bestaande winkels en de verwachte klandizie op meer en minder 'in de loop' liggende locaties. Deze moderniteit doet Lesger vermoeden dat winkelen in de achttiende eeuw en misschien al ver daarvoor een alledaagse realiteit was.⁷⁸ Overigens is Lesgers artikel met zijn tot de verbeelding sprekende kaarten van Amsterdam ook goede reclame voor het gebruik van geografische informatiesystemen in historisch onderzoek – een aanbeveling die ook spreekt uit het themanummers over GIS van het *Journal of Interdisciplinary History* en *Social Science History*.⁷⁹

'Follow the money'

De financiële geschiedenis lijkt ontsnapt uit haar isolement. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zeer leeswaardige artikelen over de overheidsfinanciën van vroegmoderne staten. Drelichman en Voth publiceerden over de financiële problemen van Philips II, Patrick O'Brien analyseerde het zeventiende-eeuwse Engelse belastingstelsel en Christophe Chamley liet zien hoe de Engelse staat een halve eeuw later zijn crediteuren wist te bespelen bij het aangaan van nieuwe leningen om de schulden uit de Oostenrijkse Successieoorlog te delgen.⁸⁰ Ook Gelderblom en Jonker benadrukken de dynamische interactie tussen de overheid en haar schuldeisers in een gedetailleerde reconstructie van de Hollands overheidsfinanciën in de zeventiende eeuw.⁸¹ De vroege geschiedenis van diezelfde Hollandse schuld wordt door Jaco Zuij-

78. Clé Lesger, 'Patterns of retail location and urban form in Amsterdam in the mid-eighteenth century' *Urban History* 38:1 (2010) 24-47.

79. *Journal of Interdisciplinary History* 42:1 (2011), speciale editie over 'Railways, population and Geographical Information Systems', J. Marti Henneberg (ed.), *Social Science History* 35:4 (2011), speciale editie over 'Historical GIS and the study of urban history', D.A. DeBats en I.N. Gregory (eds.).

80. Mauricio Drelichman en Hans-Joachim Voth, 'Serial defaults, serial profits: Returns to sovereign lending in Habsburg Spain, 1566-1600', *Explorations in Economic History* 48:1 (2011) 1-19. Van dezelfde auteurs: 'Lending to the borrower from hell: debt and default in the age of Philip II', *Economic Journal* 121 (2011) 1205-1227. En ook: 'The Sustainable Debts of Philip II: A reconstruction of castile's fiscal position, 1566-1596', *Journal of Economic History* 70:4 (2010) 813-842; Patrick O'Brien, 'The nature and historical evolution of an exceptional fiscal state and its possible significance for the precocious commercialization and industrialization of the British economy from Cromwell to Nelson', *The Economic History Review* 64:2 (2011) 408-447; Christophe Chamley, 'interest reductions in the politico-financial nexus of eighteenth-century England', *Journal of Economic History* 71:3 (2011) 555-589.

81. Oscar Gelderblom en Joost Jonker, 'Public finance and economic growth. The case of Holland in the seventeenth century', *Journal of Economic History* 71:1 (2011) 1-39.

derduijn beschreven.⁸² Sevket Pamuk ten slotte, biedt met Kivanc Karaman een overzicht van de Ottomaanse overheidsfinanciën in de periode van 1500 tot 1914.⁸³

Financiële geschiedenis is ook relevanter geworden omdat de financiële problemen die de wereld sinds 2008 plagen belangrijke historische precedenten hebben. Economen en historici zijn natuurlijk bewust op zoek gegaan naar parallellen maar ook zonder die aansporing dringt de conclusie zich op dat periodieke crises inherent zijn aan moderne financiële markten. Voor wie geen zin heeft in het vuistdikke *This Time is Different* van Reinhart en Rogoff waarin zij minutieus alle financiële crises van de afgelopen 150 jaar beschrijven, is er nu een artikel in *American Economic Review* waarin ze onderzoeken in hoeverre de huidige opeenvolging van krediet-, banken- en landencrisis uniek is. Niet dus.⁸⁴

Een grote maar vooralsnog niet bewaarheide zorg van economen en beleidsmakers is een protectionistische reflex van landen die in moeilijkheden komen. Voor een goed begrip van de binnenlandse en buitenlandse spanningen die tot afsluiting van markten kunnen leiden blijft het zeer toegankelijke *Global Capitalism* van Jeffrey Frieden (2006) een aanrader, maar het loont ook de moeite om een artikel in *The Journal of Economic History* te lezen waarin Eichengreen en Irwin laten zien hoe, in de jaren dertig van de twintigste eeuw, verschillende landen een zeer uiteenlopende wisselkoers- en handelspolitiek voerden om de crisis te boven te komen.⁸⁵

Ook monetaire unies in het verleden bieden stof tot nadenken. Alejandra Irigoin beschrijft in een artikel in *The Economic History Review* hoe het uiteenvallen van het Spaanse imperium na 1800 leidde tot monetaire chaos. Pogingen van afzonderlijke lokale en regionale elites om hun eigen monetaire regimes te vestigen leidden tot grote problemen die verder bijdroegen aan de politieke disintegratie van Latijns-Amerika.⁸⁶ Het tegenovergestelde gebeurde volgens Chilosi en Volckart in het Heilige Roomse Rijk in de late Middeleeuwen. Zij documenteren steeds kleiner wordende verschillen in

82. Jaco Zuijderduijn, 'The emergence of provincial debt in the county of Holland (thirteenth-sixteenth centuries)', *European Review of Economic History* 14:3 (2010) 335-360.

83. Kivanc K. Karaman en Sevket Pamuk, 'Ottoman state finances in European perspective, 1500-1914', *Journal of Economic History* 70:3 (2010) 593-629.

84. Carmen M. Reinhart en Kenneth S. Rogoff, *This time is different. eight centuries of financial folly* (Princeton University Press 2009). Carmen M. Reinhart en Kenneth S. Rogoff, 'From Financial Crash to Debt Crisis', *American Economic Review* 101 (augustus 2011) 1676-1706.

85. Barry Eichengreen en Douglas A. Irwin, 'The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why?', *Journal of Economic History* 70:4 (2010) 871-897.

86. Alejandra Irigoin, "'Gresham on horseback": the monetary roots of Spanish American political fragmentation in the nineteenth century', *The Economic History Review* 62:3 (2009) 551-575.

goud-zilverratio's tussen Duitse steden in de vijftiende en zestiende eeuw. De verlaging ging sprongsgewijs en de auteurs betogen dat de geobserveerde trendbreuken laten zien dat beleidsafstemming tussen de keizer en de vorsten van het Heilige Roomse Rijk een belangrijke stuwende kracht in een proces van toenemende marktintegratie was.⁸⁷

Ook de bankgeschiedenis, een zo mogelijk nog meer naar binnen gekeerde subdiscipline, helpt de huidige crisis doorgronden. Stefano Battilossi laat in een themanummer van *The Economic History Review* over financiële instituties zien hoe Italiaanse universele banken in het Interbellum grote problemen hadden omdat de private en publieke toezichtsmechanismen onvoldoende ontwikkeld waren. Uiteindelijk was grotere bemoeienis van de Italiaanse staat nodig om de sector te stabiliseren.⁸⁸ In hetzelfde themanummer laat David Chambers zien dat Engelse bedrijven die tussen 1946 en 1986 naar de beurs gingen door de tussenkomst van grote zakenbanken in de Londense *City* beduidend minder kapitaal ophaalden in vergelijking met bedrijven die hun aandelen via een open veiling ('tender') hadden aangeboden. Chambers laat daarmee zien dat de zakenbanken die samen een vraagkartel vormden de economie schade berokkendden.⁸⁹

Van belang voor de economische en sociale geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw is ten slotte het werk van financieel historici die zich buigen over het ontstaan van de moderne verzorgingsstaat. Timothy Guinnane beschrijft samen met Jochen Streb hoe moeilijk het was om onderlinge verzekeringen van Duitse mijnwerkers goed te organiseren, omdat ze geen oplossing vonden voor arbeiders die zich ten onrechte ziek meldden.⁹⁰ Zeer de moeite waard is ook een artikel van Bourdieu et al. in *The Journal of Economic History*. Op basis van zeer gedetailleerde gegevens over de welstand van Franse erflaters omstreeks 1900 – ontleend aan de *TRA database* die net als de Historische Steekproef Nederland een enorm potentieel heeft om oude vragen te beantwoorden en nieuwe te stellen – tonen de auteurs aan dat slechts een kleine minderheid van de Franse bevolking hun oude dag kon financieren met eigen spaargeld, dat een kleine groep Fransen al vroeg profiteerde van pensioenvoorzieningen in het leven geroepen door hun private of publieke werkgevers, en dat de evidente voordelen van deze pensioenrege-

87. David Chilos en Oliver Volckart, 'Money, States, and Empire: Financial Integration and Institutional Change in Central Europe, 1400-1520', *Journal of Economic History* 71:3 (2011) 762-791.

88. Stefano Battilossi, 'Did governance fail universal banks? Moral hazard, risk taking, and banking crises in interwar Italy', *The Economic History Review* 62:51 (2009) 101-134.

89. David Chambers, 'Gentlemanly capitalism revisited: a case study of the underpricing of initial public offerings on the London Stock Exchange, 1946-1986' *The Economic History Review* 62:51 (2009) 31-56.

90. Timothy W. Guinnane en Jochen Streb, 'Moral hazard in a mutual health insurance system: German Knappschaften, 1867-1914', *Journal of Economic History* 71:1 (2011) 70-104.

lingen voor de betreffende huishoudens mogelijk een belangrijke stimulans vormden voor de verdere uitbreiding van de oudedagsvoorzieningen in latere jaren.⁹¹

Al deze voorbeelden laten zien dat goed onderzoek naar geldzaken niet alleen van belang is voor een kleine, gespecialiseerde groep financieel historici maar ook nieuw licht kan werpen op veel algemenere sociaal- en economisch-historische kwesties.

Over de auteurs

Oscar Gelderblom is universitair hoofddocent economische geschiedenis bij de Universiteit Utrecht. Hij doet onderzoek naar de organisatie van internationale handel en de ontwikkeling van financiële markten in pre-industrieel Europa. Samen met Joost Jonker leidt hij het EURYI-VIDI project “The Evolution of Financial Markets in Pre-Industrial Europe: A Comparative Analysis”.

Manon van der Heijden is universitair hoofddocent sociale geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. In 2012 publiceerde zij *Civic Duty. Public Services in the Early Modern Low Countries* (New Castle: Cambridge Scholars Publishing, 2012). Zij is projectleider van het NWO VICI project “Crime and Gender 1600-1900: a comparative perspective”.

E-mail: m.p.c.van.der.heijden@hum.leidenuniv.nl.

91. Jérôme Bourdieu, Lionel Kesztenbaum en Gilles Postel-Vinay, ‘Thrifty pensioners: Pensions and savings in France at the turn of the twentieth century’, *Journal of Economic History* 71:2 (2011) 383-412.